

Vitaby

Distrikt Vitaby

Vitaby kyrka. Foto: Jorchr / GFDL

HISTORIA

På en karta som upprättades över Torups Sätegård 1692 finns en stor mängd vägar som särskilt i den östra delen förefaller vara onödigt många. Den visar att gårdarna låg tätt utmed en väg som gick runt dem. Efter enskiftet 1820 då nio gårdar flyttades, förändrades byn och blev mer utspridd.

Runt **Grevlunda** fanns små stigar och smala vägar som säkert hade funnits sen 1800-talet, de gick som ett spindelnät över backarna mot okända mål. Den stora händelsen varje år var när vägkassan kom med sina vägskrapor och lastbilar som spred ut lut på den ”stora” landsvägen som ledde mot antingen Vitaby eller Onslunda.

År 1865 ödelade en eldsvåda en stor del av Vitemöllas 35 gårdar. Två år efter den stora branden fick samhället sin första byggnadsplan. Året efter kan vi läsa i kommunalnämndens sammanträdesprotokoll: *Som af gammal lägsed det oskicket gjort sig gällande att vid byggnads uppförande å Hvitmölla, såväl den enen som den andre inkrektat på den der befintliga gatan, med gårdsgårdar och staket m m, så att den blifvit så smal att ej ens ett par hästar med vagn, der obehindrat kunnat komma fram och tillfölje av denna trånghet, smuts och orenlighet samlat sig, så att i sanitärt hänseende det äfven reskopeckt med det förhållande som nu är, ty hvar och en vet att en farsdot får dubbel fart genom att renlighet ej befordras...*

På mötet beslöts att genomfartsgatan skulle vara 10 alnar (en aln var 0,593 m) bred mellan rännstenarna och att 5 tillräckligt breda gator skulle gå från stora gatan ner till havet. Kanske var det vägarnas bredd som gjorde fiskeläget framgångsrikt, i Skånes kalender från 1878 kan man läsa att *Hvitmölla fiskeläge är rikt befolkadt med 200 personer som erlægga mantalspenningar. Fiske drifves der i synnerligt stor skala, isynnerhet af sill och ål, hvilken senare till större delen uppköpes af tyskar. Af fiskelägena i Kristianstads län hade detta år 1875 fiskredskap med högsta värdet.*

Äldre kartor visar att det i Hjälmaröd en gång funnits fler vägar och delvis med en annan sträckning. I början av 1900-talet användes förutom Prästavägen och Hjälmarödsvägen även

vägen mot Krubbemölle och den över Österkille mot Vitemölle, som tidigare var huvudvägen till fiskeläget och gick under namnet Möllevägen.

Vägarna skulle inte bara anläggas utan också underhållas. I ett protokoll från 1903 bestämdes att de skulle skötas gemensamt av byborna utifrån gårdens fyrktal (ett mått som beräknas utifrån beskattningen) med en utdebitering av 20 öre per fyrk till inköp av krossad sten. Smala vägar var ett problem som återkom så sent som under 50- och 60-talen då trafiken blev intensivare. På båda sidor om Prästavägen fanns stengärden som gjorde att vägen var smal vilket ställde till bekymmer för snöplogningen.

Järnvägsövergång i Vitaby på sträckan mellan Brösarp och S:t Olof, 1957. Foto: Jvm.KDBB00874, Trafikverket.

PLATSER

Agdelund, villabebyggelse från omkring 1970.

Axlahult, Axilholtt 1532, sannolikt från (hjul)axel och liten skog. Namnet betyder då "hultet där man tar eller har tagit virke till hjulaxlar". Skånelagen har stadganden om tillåtelse att hugga träd för att ersätta brutna hjulaxlar när man reste genom annans skog.

Besdrätten, Bose dretten 1688, möjligen bildat av besa, nötkreatur som springer häftigt.

Bjärnaboda, Bierenebo 1500, mansnamnet Biärne och inte från djurnamnet björn.

Grevlunda, Grelunda 1313, tolkningen är vansklig, möjligen utgår den från gredh, vapen, verktyg (egentligen något att särskilja med) och efterleden lund, mindre skog, dunge. Tolkningen kunde då vara den glesa lunden eller möjligen lunden som skiljer, Grevlunda ligger mellan kyrkbyarna Vitaby och S:t Olof.

Hjälmaröd, Hialmaryth 1313, har flera tolkningar, en är att det är från mansnamnet Hialmi en annan från hiælm, skyddstak för säd, hö o dyl. Första gången Hjälmaröd omnämns i skrift är i ett pergamentsbrev om ett skifte av ägor år 1313 och stavas Hialmaryth.

På 1500-talet omnämns Hielmeridz kvarn och wadh vilken troligen låg ca 300 m nedströms från Krubbemölla och troligen var i drift till 1600-talets början. Stenröset Sölerör (översatt silvergraven) på Hjälmaröd 7 sägs bl a hysa stoftet efter kung Wales son Sölve som återkommit till faderstället Vallabacken i Grevlunda.

Hybblekille, Hæblekille 1532, hypla, backe sluttning, gården ligger vid en skogsbacke.

Krubbemölle, Krublocke mölle 1552, den äldsta formen är en förkortning av Krubbelyckemölle. Krubba kan vara lådliknande behållare för foder åt kreatur eller från kribbe/krubbe, en anordning för att skydda mot vatten. Marken kring ån ovanför kvarnen var sank och det behövdes skydd mot vattenflöden.

Ljungseröd, LyngseRydt 1532, röjd ljungmark.

Möllekruet är ett strädde där krogen Kruet låg i guldsmeden Christian Tydells hus i mitten av 1700-talet. Huset finns inte kvar utan det är bara namnet på sträddet Möllekruet som visar var den har legat.

Olof Lars drätt, Oluff Lars 1688, efter en tidigare ägare eller brukare.

Råbockakorran, sjö.

Smalbak, byggdes vid utflyttningen på en smal remsa av byns åkermark. På grund av sitt utsatta läge kallas gården ibland för Blåsingsborg,

Torup, Thoordorp 1398, av mansnamnet Thord och torp som står för nybygge. Torups gods bildades på 1630-talet varvid en del bönder i byn avhystes. Torups gård är markerad som *miölqvarn* på Burmanns karta från 1684.

Vallabacken/Borgvallen/Grevlunda skans, borgruin från tidig medeltid.

Vitaby, Whiteby vicum ca 1200 sedan Huiddeby Sogenn 1552. Har bildats av färgen vit eller av mansnamnet Hviti, den bleke. Eftersom det finns flera namn på Vita-, Vite- runt Mölleån bör det finnas ett samband, eventuellt kan vit ha ingått i ånamnet. Tätorten, sydväst om kyrkbyn, har vuxit fram kring en järnvägsstation, öppnad 1901.

Vitemölle, Huidemölle 1610, vit kan syfta på kvarnbyggnaden i ortens norra ände eller möjligen på den ljusa, sandiga jorden. Fram till 1940-talet fanns här även en vindmölle av typen holländare.

LÄS MER

Biskopsvisitationer i Skåne 1697, Landsarkivet i Lund skriftserie 2. sid. 133-135. 1991
Det ursprungliga Vitaby stationssamhälle, Haväng, H.. Stencil. 1977.

Hjälmaröd i Vitaby socken, folk och fastigheter, Vuxenskolan i Österlen, 1977

Hjälmaröd vår by, Hjälmaröds byalag, 2011

Kristianstads län 1762, Wallin, C. sid. 120-121, 1981.

Livet på Vitemölla, förr och nu, Monica Larsson, 1997.

Mitt Vitemölla, Gudrun Smith och Monika Larsson, 2006

(<http://vitemolla.org/MittVitemolla.pdf>)

Skånes ortnamn, A:1, Bertil Ejder, 1958

Vitaby kyrka, Åberg, G, 1966.

Vitaby socken, Vuxenskolan i Österlen, 1976.